

İSTANBUL ADALET SARAYI İNŞAAT YERİNDEKİ YENİ KAZILAR

Rüstem DUYURAN

Sultanahmet Meydanı, Binbirdirek Sarnıcı ve Divanyolu arasındaki geniş sahayı kaplıyan İstanbul Adalet Sarayı inşaat yerindeki kazılara 1953 yılı Aralık ayının başından itibaren tekrar başlanmış olup, halen de devam edilmektedir. Bu defaki kazılar inşaat sahasının kuzeyinde, Azize Eufemia Martyrionu ile Divanyolu ve Binbirdirek Arasında kalan (C) sahasında yapılmaktadır (1).

Toprak kazısı için mevsim çok gayri müsait olmakla beraber, eski mimarlık vesair arkeolojik kalıntıların toprak ve moloz kütleleriyle birlikte sökülüp atılmamaları için kazı sahası Arkeoloji Müzelerinin daimî kontrolü altında bulundurulmakta ve evvelki yıllarda olduğu gibi, bazı önemli noktalarda da gerekli arkeolojik müdahaleler yapılmaktadır.

Bu defaki kazılara, daha evvelce kısmen temizlenmiş olan büyük havuzun batı tarafında başlanmıştır. Sonradan havuza çevrildiği anlaşılan ve yarım daire şeklinde birtakım nişlerle çevrili olan bu yuvarlak yapının tamamı halen meydana çıkarılmıştır. Bunun arka tarafında kısmen kesme taş bloklar, kısmen de tuğla ile işlenmiş ve bu yuvarlak yapıdan bir parça daha geç inşa edilmiş olduğu anlaşılan dik dörtgen şeklinde büyük bir yapı kalıntısı daha meydana çıkarılmaktadır. (Resim 1) Halen görülen kısımların tetkikinden anlaşıldığına göre bu yapının iç kısmı yuvarlak bina

havuz haline sokulduğu sırada bir sarnıcı çevrilmiştir.

Büyük yuvarlak yapı ile Martyrion arasındaki sahanın kazılması sırasında 11. ve 12. asırlara ait moloz ve birtakım ehemmiyetsiz yapı kalıntıları arasında bazı heykeltraşlık parçaları ele geçti ki, bunlar malzeme, teknik ve devir bakımından birkaç yıl evvel Silâhtarğa'da meydana çıkarılan ve halen Arkeoloji Müzelerinde teşhir ve muhafaza edilmekte olan eserlerle büyük bir benzerlik arz etmektedir (2).

Bulunan bu parçaların çoğu beyaz mermerden mamûl kol ve bacaklara aittirler. Gövde aksamından iki parça bulunmuştur. Bir tanesi su mermerinden mamûl olup çıplak bir insan gövdesinin bir parçasıdır. Diğeri beyaz ve siyahımtırak kurşunî renkli bir mermer blokudan işlenmiş bir Triton heykelciğine aittir (Resim 2). Eserin boyu 46 cm. olup, başı, boynu ve sağ kolu tamamen, sol kolu dirsekten itibaren kırılmıştır ve maalesef bu parçalar bulunamamıştır. Gövde kısmı beyaz mermerden mamuldür. Pullu pullu işlenmiş olan bacak kısımları siyahımtırak kurşunî kısımdan yontulmuştur.

Heykeltraşlık eserlerinin bulunduğu muahhar yapı kalıntıları ve moloz kütlelerinin naklinden sonra Martyrionun kuzey duvarı ve buna ekli olan kısımların esaslı surette etüd edilmeleri imkânı hâsıl olmuştur ki, buna göre ilk plânda müphem kalmış olan bazı hususların tashihi icabetmektedir.

(1) Adalet Sarayı sahasındaki ilk devre kazıları hakkında yayımladığımız I inci ve II raporlar için bak:

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı No. 5 (1952, sah: 23 ve devamı) ve No. 6 (1953, sah: 21 ve devamı).

(2) Silâhtarğa'da bulunan eserler hakkında müzemiz arkeologlarından Zekiye Başak tarafından hâşiye (1) de sözü geçen yıllığın 4. (1949) ve 5 inci sayılarından (1952), sah: 51 de devamı) bilgi verilmektedir.

KAPPADOKYADA BULUNAN BİR ATEŞ SUNAĞI

K. BİTTEL

K. Erdmann ikna edici delillerle (1) Persepolis civarında (2) Nakşırüstem'de kayalara hâk edilmiş olan iki ateş sunağının Akamenid devrinden değil de, Sasanidler zamanından kalma olduğunu ispat ettiğinden beri, İranın bu eski çağlarına aidiyeti katiiyetle tespit olunabilen bu cinsten başka orijinal eser meydana çıkarılmamıştır. Fakat Akamenid ve postakamenid devire ait kaya reliefleri ve mühürler üzerine hâk edilmiş ateş sunakları bu nevi anıtların tip ve görünüşüne dair (3) bize takribî bir fikir vermektedir. Hiç olmazsa iki sunak şeklinin kullanıldığı neticesine varılabilir: dört köşe gövdeli, masa şeklinde sunak ile

muhtemel olarak Asuri örneklerden ilham alan küllah biçimli sunak.

Fakat İran topraklarında bugüne kadar görülmiyen bu nevi anıtlardan birine İran kültür sahasının hududunda bulunan Kappalokya gibi bir bölgede raslamamız dikkate değer.

Ankara Kalesindeki müzenin deposunda kaba alçı taşından 0,55 m. yükseklikte ve 0,37 m genişlikte küçük bir sunak vardır. Bu eser geçen harp senelerinde Kayserinin (Caesarea Cappadociae) (4) 35 km doğu kuzey doğusunda bulunan Bünyan kasabasından müzeye gönderilmiştir. Sunağın Bünyanda mı, yoksa civarındaki başka bir kasabada mı bulunmuş olduğu katiiyetle anlaşılmamıştır (5). Fakat buluntu yeri olarak ancak bu bölgenin bahis mevzuu olabileceği şüphe götürmez. Sunağın dört köşeli yüksek gövdesi iki ayaklı bir kaideye dayanmakta ve üstü çift kademeli bir plâk taşımaktadır. Kaidenin ve bilhassa üst plâkın kenarları kısmen vuruk, kısmen de iyice kırıktır. Gövdenin dört tarafında geniş kenar bordürleri vardır. Bunlar kaidenin üst kısmı ve plâkın alt kenarı ile birlikte 0,32 m yükseklikte ve 0,25 m genişlikte dört köşeli birer oyma

(1) K. Endmann, Die Altaere von Naqsh-e Rostem (Mitteilungen der Deutschen Oriental-Gesellschaft N° 81, 1949, 6 v.d.). Önce zikrolunan: K. Endmann, Das iranische Feuerheiligtum (Leipzig 1941) 12 v.d.

(2) F. Sarre - E. Herzfeld, Iranische Felsreliefs (Berlin 1910) Tablo 10.

(3) Kaya relieflerinde: Nakşırüstem'de kral mezarları (F. Sarre, Die Kunst des alten Persien 32) ve Persepolis'te (aynı 33, 34). Deh-i No reliefi İssakawand (Sarre - Herzfeld a.O. 63. Abb. 22 Herzfeld, Am Tor von Asien 14. Plâveten: N. C. Debevoise, Rock reliefs of Ancient Iran [Journal of Near Eastern Studies 1, 1942, 86 v.d.]. G. Hüsing, Der Zagros und seine Völker 33 Abb. 19 [Tschaemaen i İsmail adı altında]. E. Herzfeld, Early History of Iran 206 Fig. 316. Surdasch'ta Qizqapan kaya mezarı (C. J. Edmonds, A tomb in Kürdistan: İraq 1, 1934, 183 v.d.) Dukkan'ın altında Kel-i Daud Sarpul civarında (Herzfeld, Am Tor von Asien 13 Abb. 8. Sarre - Herzfeld a. O. Abb. 21) Debevoise a.O. 88 Fig. 4). Silindir mühürlerde: A. U. Pope - Ph. Acherman, A Survey of Persian Art from Prehistoric Times to the Present [London - Oxford 1938] IV. Tab. 123 F.

(4) Kısaca zikrolunan: Archaeologischer Anzeiger 1944/45, 68 d. K. Bittel, Grundzüge der Vor- und Frühgeschichte Kleinasiens (2. Aufl., Tübingen 1950) 104. Bünyanın eski adı Sarımsaklı idi (Kiepert, Karte von Kleinasien, Bl. C IV Kaisariye: Sarymsakly).

(5) Bu mesele halen yerinde soruşturulmaktadır. Dr. Nimet Özgüç'e bazı açıklamalar, Dr. Hâlet Çambel'e fotoğrafları borçluyum. Yazımı yazmak için meslektaşım K. Erdmann ile konuşmalarımдан istifade ettim. Hepsi ne burada teşekkür etmeği bir borç bilirim.

sahası teşkil etmektedir. Her dört tarafta da sahayı iyice dolduran ve ancak ehemmiyetsiz teferruatta birbirinden ayrılan sağa dönmüş birer erkek figürü yassı relief olarak hâk edilmiş bulunmaktadır. Figürün kısımları şunlardır: yüzü tamamen açık bırakılan bir başlık, sağ kolu açık olan uzun bir manto, ökçeli yüksek çizmeler ve hafifçe indirilmiş olan sağ kolun ucundaki elde çarpık olarak yukarıya doğru tutulan bir demet çalı (üç çal parçası tefrik edilebiliyor). Kalkık olan sol elin açık parmakları üzerinde yuvarlak dipli, yassı bir kap durmaktadır. İki bacak ve ayak arka arkaya resmedilmiş olduğu gibi, figür büyük gözleri, kalın burnu ve sivri sakalı ile tam mânasiyle profil olarak görülmektedir. Dört relief arasındaki fark — dördünün de aynı şekilde muhafaza olunmadıkları bir tarafa bırakılırsa — ehemmiyetsizdir. B ve C'de mantonun alt kıvrımı A ve D'dekinden daha yüksektir. C ve D'de ayaklar hafifçe üstüste gelmekte, esasta aynı şekilde düzenlenmiş olan kıvrımlarda ufak tefek farklar görülmektedir.

Sunağın dört cephesinde de erkek figürünün aynı hareketi yaparken ve aynı eşyaları taşıırken resmedilmek istendiğine şüphe yoktur. Reliefteki kıyafet ve çalı demedi bu hareketin tefsirini sınırlandırıp kolaylaştırmaktadır. Figür, ateş kültüründe rolü olan bir rahibe veya bir *Mag*'ı temsil etse gerektir. Avesta'da tarif edilmiş olan kült şekillerine göre (6), rahipler *barsman* denilen kutsal dallardan bir demet tutarak, dualar ve şarkılar okuyarak ibadete iştirak ederler. Kültün kendisi de sunağın üzerinde temiz tutulmuş odunların çayı çayı yanmasıdır. Odunun safiyetini bozmamak için insan nefesinin bile değmemesi lâzımdır. Bu sebepten ateşe yaklaşan rahiplerin ağız-

(6) A. Christensen, Die Iranier (Handbuch der Altertumswissenschaft III) 1. München 1933) 157 vd.

ları *paitidama* denilen bir bezle örtüldür. Bahsi geçen relieflerde gerçi ağız örtülmüş değildir, fakat bunlar sunağın ateş kültürüne ait olduğuna dair belli deliller taşımaktadır.

Yazısız olan bu anıtın tarihlendirilmesi için dış şekli ve reliefleri çukuş noktası olarak almak gerektir. Akamenid masa sunakları ile benzerlik mevcut olmakla beraber, teferruatta görülmemektedir. Nakşirüstem ve Persepolis'te bulunan ve Gizqapan mezarının kapısı üstünde görülen relief sunakların üç kademeli birer kaidesi ve üç kademeli plâkları vardır. Bunlar yukarıya doğru hafifçe incelen dört köşe gövdeleri örterek iyice yükseltmektedir. Bundan başka Persepolis ve Nakşirüstem'deki sunakların cephelelerinde — muhafaza derecesine göre görülen — kademeleri birer kapı resmedilmiştir. Halbuki bahis mevzuu olan sunakta aralarında sadece alçak basamaklar bulunan ve umumiyetle az yükselen ikişer kaide ve ikişer plâk görülmektedir. Ayrıca yan cepheler relief taşımaktadır ki, buna ateş sunaklarında hiç raslanmaz. Kıvıldatılması mümkün olan sunağın sağlam bir temel üzerine dikilmiş olarak, kaide ile birlikte basamaklı bir anıt teşkil etmiş olması düşünülebilir. Bütününün alçak oluşu da bu ihtimali desteklemektedir (7). Bununla beraber, Kappadokya sunağının üst kısmının iki plâktan ibaret oluşu da yine bir fark teşkil etmez. Çünkü bu teferruat üzerine daima tatbik olunan sıkı kaidelerin mevcut olup olmadığını kestirmek imkânsızdır.

İran ve Kürdistanda bulunmuş olan bu neviden anıtlar gerçi bu kaidelerin mevcudiyetine delildir. Meselâ, Persepolis'te yalnız ateş sunakları üç kademeli olmakla kalmıyor, hattâ Büyük

(7) Resimlerdeki tasvirilere itimad edilirse, Akamenid ateş sunakları aşağı yukarı yarım adam boyunda idi.

Kralın ibadet yapan heykeli de üç basamaklı bir kaide üzerinde (8) duruyor. Burada üç sayısına riayetin umumî bir kaide olduğu intibahı uyanmaktadır. Fakat İssakawand'da (Deh i No) bulunan iki sunağın — reliefi tam o yerde bir hayli bozulmuş ise de — üç basamaklı kaideleri olmadığı muhakkaktır. Fotoğraflarından anladığıma göre, seyircinin sağına düşen tarafta azamî iki basamak vardır (9). Gallig de çizdiği eskizde iki basamak, halbuki Herzfeld ancak bir basamak göstermektedirler (10). Fakat Kappadokya'da bulunan sunak eski İran ateş sunaklarına ait tektük bilgilerimize kaide, gövde ve plâkı bakımından o derecede uymaktadır ki, mukayese unsurları arasında ba-

(8) Sarre a. 0.32 - 35.

(9) Sarre - Herzfeld a. O. Abb. 21; Hüsing a.O. 33 Abb. 19.

(10) K. Gallig, Der Altar (Berlin 1925) Tab. 15, 9; Herzfeld, Early History of İran 203 Fig. 316. Sık sık sikkeler üzerinde tasvir olunan Sasanid ateş sunakları (F. D. J. Paruck, Sasanian Coins [Bombay 1924], devam) çoğu zaman iki basamaklı kaide üzerindedir. Bu meydana üst ve alt plâkta basamakların sayısı birbirine uymaz. İmparatorluk devrinden kalma Küçük Asya sikkelerinde üzerlerinde yakılan sunular bulunan sunaklara raslanılır. Fakat ancak bazıları Pers kültü ile münasebette görünüp, ateş sunağı adını alabilir. Bunu aşağıdaki sunaklar için iddia edebiliriz: Hierokaisarei (B. C. Head, Catalogue of the Greek Coins of Lydia [London 1901] 103 No. 7; Pers Artemis büstü ile Avers), Hypaipa'da (Head a. 0.109 No. 11, 113 No. 31, 114 No. 37, 117 No. 49, 118 No. 55 ve Pl. XII 8; Imhoof - Blumer, Lydische Stadtmünzen Tab. IV. 10; Amaitis'in bir tetrastrym tapınağında sunak), Zela'da (Waddington, Recueil général des monnaies grecques d'Asie Mineure I 1 [2. basım, Paris 1925] 159 No. 4 Pl. XVI 13. Wroth, Catalogue of Greek Coins, Pontus, Paphlagonia, Bithynia and the Kingdom of Bosphorus (London 1889) 41 No. 2 Pl. VII 10; aynı şekilde terasty tapınak bilhassa tevâsik olunabilen [Strabon XI 8,4 ve XII 3,37] Pers kültüne yaramaktaydı. Sikkelerdeki tasvir sunağın daha yakinen anlatılması için yeter derecede vazih değildir. Zela'daki sunak ihtimal ki dört köşe gövdeli, tek basamaklı kaideli ve düz plâklı bir sunaktır.

zı ufak farklar oluşu bunun bir ateş sunağı olmadığını ileri sürmeğe yetmez.

Relief de kanaatimizi desteklemektedir. Duruşun, kıyafetin, rahibe has eşyaların ve umumiyetle üslûbun Akamenidler devrinde gelişen formlara uydıkları şüphe götürmez (11). Kıyafet Persepolis reliefleri için de kullanılan tâbirle Med kıyafetidir. Kappadokya relieflerindeki kıyafet postakamenid olup, Seleukid devri olarak tarihlendirilen İran anıtlarından bâriz şekilde farklıdır (12). Muhtevaya gelince, bildiğime göre, bilinen *barsman* taşıyıcıları arasında (13) hiçbirinin sol eli başka bir işle meşgul olarak gösterilmemekte, nasıl ki açık parmaklarla bir kabın taşınması için de Akamenid sanatında güvenerek zikredilebilecek başka bir misal yoktur (14). Buna mukabil bu jestin Babil - Asur sanatında birçok örnekleri vardır. Belki burada bir Asurî tesir bahis mevzuudur (15). İhtimal

(11) Başlık ve manto: Berlindeki gümüş heykeltçik (Sarre a. 0.43; Survey IV Pl. 108 A).

(12) Debevoise a. 0. 87 d.

(13) Ergüli (Herzfeld, Am Tor von Asien Tab. 14 sağda); Oxus hazinesinden alınmış altın (O.M. Dalton, The Treasure of the Oxus [second edition, London 1926] Tab. 14). Frata-dara sarayının relief blokları, Persepolis/İstakhr'da (Debevoise a. 0. Tab III) bu blokların ait olduğu binaya "Saray" demektedir, halbuki Erdmann bunları bir ateş tapınağı saymaktadır: Das iranische Feuerheiligtum 29 d).

(14) Bununla beraber, yukarıda adı geçen gümüş heykeltçiğin el ve parmak (Not 11) durumu ve bir lotüs çiçeği tutuşu çok benzemektedir. İraq 1, 1934, 186 Fig. 2'de çıkan desende Qizqapan sunak reliefinin üzerindeki madyondaki küçük figür küçük bir kabı aynı şekilde tutmaktadır. Fakat Edmond's a.O. 187'de sol elde görülen eşyanın bir kap olup olmadığı tespit edilemez fikrindedir.

(15) Birkaç misal: H. Schaefer - W. Andrae, Die Kunst des Alten Orients (Berlin 1925) Tab. 500 (Assurnasirpal III), 502 (dto), 504, 514 (Salmanassar III.), 529, 542/3 (Assurbanipal) v.s.

(15 a) Debevoise a.O. 105

kap bir içki sunuşuna, belki de elde bir dal tutularak yapılan *haoma* kurbanına yaramakta idi.

Bu yazıda mukayese unsuru olarak zikredilen anıtların bir kısmı İran tarihinin Akamenid devrine: meselâ, Nakşirüstem, Persepolis, Deh i No; bir kısmı da ilk Seleukid devrine aittir: Kel i Dand, Persepolis, İstakhr (relief blokları) (15 a). Elimize geçmiş olan anıt parçaları o kadar azdır ki, bu eski eserlerin tamamını şöyle dursun, başlıca unsurlarını bile tanımaktan uzağız. Bu sebepten de tipik unsurları geçici olanlardan tefrik edememekteyiz. Her yeni bulgu, meselâ, bahsi geçen sunak, bilgilerimizi zenginleştirmeye yarıyabileceğine göre, önce kendi kendine değerlendirilmelidir. Bunun için de sunağın bulunduğu yer üzerinde incelemeler yapmak gerektir.

Kappadokya, Lydia, Pontos ve Kommagene ile birlikte Küçük Asya memleketleri arasında İranın tesirine en açık olan bir yerdirdi. Bu tesiri doğrudan doğruya açığa vuran belgelerin hemen hepsi gerçi daha sonraki zamanlara aittir. Bir Pers adı taşıyan Ariarathid soyu sadece Darius zamanından kalma bir kral hanedanı olduklarını iddia etmekle kalmıyor, Mag'ı öldürmüş olan Yedi Perslerden birinden ve kraliçe Atossa'dan neşet ettiklerini ileri sürüyorlardı (16). Gerçi bu iddialar kısmen saray tarihçilerinin uydurduğu şeylerdir, fakat Hellenistik devirde Kappadokya hanedanlarının ne istikamete meyletiklerini açığa vurur. Kappadokya takviminde ay isimlerinin eski Pers isimlerinden gelme olduğu (17), Mith-

ra'ya Kappadokya'da tapanlar bulunduğu (18), Amaitis'in Zela'da yani Pontos bölgesinde büyük bir tapınağı olduğu (18 a) bilinmektedir. Eserini Kappadokya'nın Roma eyaleti oluşundan (İ. s. 17) az önce yazan Strabon Mag'ların idaresi altında bulunan ateş kültünü tafsilâtlı bir şekilde tasvir etmektedir (19). Demek ki bu kült ilk imparatorluk devrine kadar (20) Kappadokya'da canlı, hattâ ehemmiyetli bir kült olarak kalmıştır. Bu kült Zarathustra dini mi, yoksa Benveniste'nin ispat etmek istediği gibi (21) Babilden mülhem ve değişikliğe uğramış eski İran dini miydi — ki öyle ise, bu dinin nispeten eski bir zamanda Kappadokya'ya geçmiş olduğu ileri sürülebilir — bu sual ancak ikinci derecede bir ehemmiyeti hâizdir. Bizi bu mevzuda alâkadar eden nokta bu İran kültürünün Kappa-

(18) Fr. Cumont, *Die Mysterien des Mithra* (3. Aufl., Leipzig-Berlin 1923) 27 not 1. Bütün Küçük Asyada olduğu gibi, Kappadokyada da Mithra kültürüne ait anıtlardan pek azı bilinmektedir. Son zamanlarda mevcut malzemeye ilâveler de olamamıştır (bk. Fr. Cumont; *Mithra en Asie Mineure, Anatolian Studies presented to William Hepburn Buckler* [Manchester 1939] 67 v. d.)

(18a) Bu mevzuda son eser: S. Wikander, *Feuerpriester in Kleinasien und Iran* 86 v.d. (*Acta Reg. Societatis Humaniorum Litterarum Lundensis* XL, Lund 1946). Wikander'in nazariyesine göre, ateş kültü bütün İrana yayılmış bir kült değil, Anahita kültüne bağlı olarak II nci Artaxerxes zamanından itibaren tutunmuş bir kültürdür.

(19) Strabon XV 3, 15.

(20) A.H.M. Jones'un (*The cities of the Eastern Roman Provinces* 180) Strabon'un Kappadokya hakkındaki malzemesini "some thirty years earlier", yani eserinde anlatısından birkaç yıl önce topladığı iddiası kabul edilse bile doğrudur. Ateşe tapma âdeti Küçük Asyada İ. s. 5 inci asıra kadar tektük yerlerde muhafaza olunmuştur (bk. Fr. Cumont, *Textes et monuments relatifs aux mystères de Mithra*, 1, 10).

(21) E. Benveniste, *The Persian Religion according to the chief Greek Texts* (Paris 1929) 50 v.d.

(16) Diodorus XXXI 19. İlâveten J. Marquart *Philologus* 54, 1896, 489 v.d.'da (= *Untersuchungen zur Geschichte von Iran I*).

(17) Bk. Marquart, *Untersuchungen II* (= *Philologus Suppl. Bd. X Heft 1*) 214 d. L. H. H. S. Nyberg, *Die Religionen des Alten Iran* (Leipzig 1938) 479.

dokya'da mevcut oluşu ve sonradan da Ariarathid hanedanının ve bilhassa Ariarathes Eusebes Philopator'un (İ. Ö. 163-130) Hellen dinine olan meyillerine rağmen, kültürün burada tutunabilmesidir. Bu da gösterir ki, İran kültürü memlekette kök salmış ve eski bir geleneğe dayanmış bulunuyordu. Nazari olarak bu geleneğin Med devrinde başlamış olması kabul edilebilir, fakat Kappadokya'nın Med devrindeki durumuna dair elimizde hiçbir vesika bulunmadığından ispat olunamaz. Anlaşıldığına göre, o zamanlar imparatorluğun batı kısımları siyasi bakımdan doğuya bağlı olmakla beraber, İranlı unsurlarla karışmış değildi. Bu yavaşta ihtimal daha sonraları, devlete sağlam bir düzen verip (22), İranlılara büyük topraklar dağıtan İnci Darius zamanında olmuştur. Ateş kültürü de Kappadokya'ya o zaman yerleşmiş ve sonraları Strabon'un devrine kadar devam etmiş olsa gerektir. Demek oluyor ki, yalnız tarihî şartlar gözönünde tutulursa, Bünyan sunağı uzun bir tarih devresinin içine girebilir.

Fakat Bünyan Kappadokya'nın hücre, geçitsiz bir bölgesinde değil, tahminlerimize göre, memleketin fiilen merkezini teşkil eden bir kısmında bulunuyordu. Burası eski Argaios, bugün Erciyes Dağı bölgesi ve geniş Kaisareia (Kayseri) vâdisidir. Tarih boyunca havâlinin merkezi birkaç defa değişmiş, fakat daima adı geçen vâdinin

hudutları içinde kalmıştır. İsa'dan önce 2 nci bin yılda Protohatik, sonra Asuri ve onu müteakip Hitit Kaneş şehirleri kuzey doğu kısmında, Prehellenik, Hellenik ve Roma devrinde Mazaka — Eusebeia — Kaisareia şehirleri de Argaios silsilesinin kuzeyinde yer almışlardır. İustinianus ve Bizans zamanında Kaisareia ve Selçuklarla Osmanlıların Kayserisi ise kuzeye bakan ovada kurulmuştur. İ.Ö. 4 üncü yüzyılda Kappadokya satrapları vakit vakit İris ırmağı üzerinde Gaziura (bugün Turhal)'da oturdukları halde, Mazaba daima memleketin kültür ve ticaret merkezi ve ihtimal eski Hyparkh ve Satrapların başkenti olarak kalmıştır. Argaios eteklerinde bulunan Kilikya Mazaka ile birlikte Kamisares ve Damates'in hyparkhia'sını teşkil etmiş ve Damates'in oğlu Sisines vasıtasıyla Ariarathid'lerin hâkimiyet bölgesine geçmiştir. Bünyan'a gelince, Mazaka vâdisinin doğu kenarında ve böylelikle Kappadokya'nın asıl merkez bölgesinin içinde bulunmaktaydı.

Sunağın meydana çıkarıldığı yer başka bakımdan da bize ufuklar açmağa elverişlidir. Bir volkanik yaylanın tam sınırında bulunmaktadır. Bu yaylanın birkaç kilometre güney batısında Argaios dağının paraziter maden cürüfları vardır ki, G. Bartsch'ın incelemeleri neticesinde (22 a), bunlar İlkçağın başlangıcında sönmüş olan esas yanardağın (23) son indifa faaliyeti ile meydana

(22) Kappadokya Krallığının batısında daima mühim bir rol oynamıştır; İran'a az çok benziyen memleketin tabiatı buna yardım etmiş olsa gerektir. Xerxes'in Yunanistan seferinde ordunun toplanma yeri olarak mevsuktur (Herodotos VII 26). Toplanma yeri olan Kritalla Ramsay'e göre Tyana ovası veya Kybistra'ya yakın ovadır. (Journal of Hellenic Studies 40, 1920, 89). Fakat Kritalla'nın mevkii ancak Xerxes'in hangi yoldan geldiği bilinmekle tâyin edilebilir, halbuki doğudan Pylai, yani Kilikya kapularından geçerek mi, yoksa kuzey yoluyla mı geldikleri bilinmemektedir.

(22 a) G. Bartsch, Das Gebiet des Erciyes-Dağı und die Stadt Kayseri in Mittel-Anatolien (Jahrbuch der Geographischen Gesellschaft zu Hannover 1934/35, 114 v.d.).

(23) Bartsch'ın jeolojik araştırmaları yeni bir faaliyet izi meydana çıkarmamıştır. Oberhummer ve R. Zimmerer'in (Durch Syrien und Kleinasien [Berlin 1889] 177 ve 179) Argaios'un mart 1880'de tekrar volkanik faaliyete geçtiği iddiasına karşı Bartsch ne düşündüğünü açıklamamaktadır. Fakat bu kaye her halde ancak sert bir yer sarsıntısı bahis mevzuu olsa gerek (bunun için bk. V. Cuinet, La Turquie d'Asie (Paris 1890) I 305). Fa-

na gelmişlerdir. Bartsch Strabon'da tasvir olunan (24) yeraltı yangınları ile İlkçağ coğrafyacısının zamanında yamaç indifalarına sebebiyet veren bu yanardağ kanalları ile haklı olarak bir münasebet görmektedir. Tabii ateşin bu şekilde tezahür ettiği bu bölgede ateş kültürüne bilhassa önem verildiği (25) şaşılacak bir nokta değildir. Bahsi geçen sunak Argaios civarında birçok benzerleri olan bir *ateşgâha* ait olsa gerektir. Kappadokya'da Strabon'un da işaret ettiği gibi, ateş kültürünün bu kadar yaygın oluşu bu ateşgâhın mevcudiyeti ile izah olunur. Yanardağlardan başka, eski bir tanrı merkezi sayılan Argaios dağının da bu bölgeyi İranlı ateş kültürüne açmış olması çok muhtemeldir. Herodotos Perslerin kurban kesmek istedikleri zaman bir dağın zirvesine çıktıklarını ve göğe en yüksek tanrı olarak tapındıklarını (25 a) anlatır. Herodotos'un anlattığı bu kültürün İran dininin halk arasında yayılmış bir şekli olup, bunun yanında belli tapınakları ile bir de resmî hanedan kültürünün bulunduğu kabul edilir.

kat bu arada indifaadan eser olduğu da Ch. Textier'in 15.8.1934 yer sansımı üzerine (Comptes - rendus de l'Académie des Sciences, 19 octobre 1835, I 231, ve Vivien de Saint - Martin tarafından Description Historique et Géographique de l'Asie Mineure [Paris 1852] II 236'da tekrar edilmiş) raporundan anlaşılmalıdır. Bu eserde şöyle denmektedir: "Il s' élevo du pied de l'Argée, non pas quelques flammes comme au temps de Strabon, mais une épaisse fumée d'où s'échappèrent, avec d'effroyables détonations, des colonnes de feu." Aynı hâdiseden B. Poujoulat da bahsetmekte (Voyage à Constantinople, dans l'Asie Mineure, en Mésopotamie, à Palmyre, en Syrie, en Palestine et en Egypte I 297 d.; Paris 1840).

(24) Strabon XII 2.

(25) Bu ve bunun gibi tabiat hâdiseleri başka yerlerde de buraların ateş tapmağı olarak seçilmesine âmîl olmuştur. Bk. Erdmann a. 0.27 Not 186 ile (sayfa 80).

(25 a) Herodotos I 131: Zeus'e en yüksek dağların tepelerinde kurban kesmek âdetleridir, bütün semaya da zaten Zeus derler.

İran'da bu kültürün Arilerden önce de kutsal sayılan eski dağlara da yerleşmiş olduğu sanılır (26). Argaios dağının yazılı metinlerde tanrı merkezi olarak (27) zikrolunması ve Kaisareia'nın sikkelerinde de görülmesi aynı şeyin Kappadokya için de vârit olabileceğine delildir. Fakat bu sikkelerde Argaios tepesinde duran tanrının başında şualar açan bir taç ve ellerinde bir asâ ile bir kürre görülmesi tefsiri biraz güçleştirmektedir. Bu tanrı Helios'un bir benzeridir denebilir. Fakat bu iddia da ancak bölgenin tamamen Hellenleştiği bir zaman için ileri sürülebilir. Halbuki kültürün kendisi o zamandan çok daha eskidir. Sydenham bu tanrıya belli bir isim vermemek ve sadece "genius of Argaeus" deyip, kültürü "was to some extent coloured with orientalism" (29) olarak tefsir etmekte bence haklıdır. Bu iddia doğru olsa gerektir, hattâ tersine olarak kültür o zamanlar, yani yayılma devri bir hayli ilerlemişken, Hellenik bir mahiyet aldı denebilir. Eski Anadolu kültürlerinde dağ tanrıları o kadar büyük ve belli bir yer tutmaktadırlar ki, Argaios'un en yüksek ve hâkim bir dağ olarak bir kültü sahibi olmaması imkânsızdır. Erciyas'a daha eskiden verilen ismi bilseydik, muhakkak ki Hitit dağ tanrıları arasında da adını bulabilirdik (30). Zira Hitit metinlerinde dağın ismi aynı zamanda dağın temsil

(26) Erdmann a. 0.7 (Herzfeld, Archaeological History of Iran 4'e müracaatle).

(27) Solinus XIV 4. Maximus Tyrius diss. VIII 8.

(28) E. A. Sydenham, The coinage of Caesarea in Cappadocia (London 1933) 19 d. W. Wroth, Catalogue of the Greek Coins of Galatia, Cappadocia and Syria (London 1899) Pl. VIII - XIII (Argaios üzerine metin S. XXXVIII d.).

(29) Sydenham a. 0.20.

(30) E. Laroche, Recherches sur les noms des dieux Hittites (=Revue Hittite et Asiatique VII 1946 - 47,3 d.) Dağ tanrıları: S. 25, 38, 44, 47, 52, 55, 71, 76, 83, 87.

eden tanrının da ismi olarak gösterilir. Kutsal Hitit dağlarının Roma İmparatorluğu devrine kadar isim değiştirerek birer kült yeri olduğuna dair belgelerimiz vardır. Argaios kültünün de aynı şekilde devam ettiği kabul olunabilir. İmparatorluk devrinden kalma paralarda dağın tepesinde tasvir olunan tanrı da Argaios'u temsil etse gerektir (31). Fakat bu tanrının Hellenistik tanrılara benzetilmiş olması da ayrıca mümkündür (32). Erciyas'ın doğusunda (3916 m) esas zirvenin kayaları içine oyulmuş olarak 15 m uzunluğunda, hafifçe yuvarlatılmış ve ortasında bir havalandırma kuyusu bulunan (33) bir dehliz vardır. Bunun bu kadar yüksek ve oturlan yerlerden bu kadar uzak bir mevkide keşifler için bile inşa edilmiş olmasına imkân yoktur. Erciyas bölgesini çok iyi bilen Bartsch'in da tahmin ettiği veçhile, burası dağ tanrısının kültüne yarayan bir "yüksek tepe" olsa gerektir.

Bütün bu düşüncelerimizden şu

(31) Karşılaştır: Maximus Tyrius diss. VIII 8: *Ἡδρος Καππαδοκίας καὶ λεο's καὶ ὄρεος καὶ ἀγᾶλμα*

(32) Caracalla zamanından kalma Kayseri paraları vardır, bunların üzerinde iki, üç, ve dört tanrı Argaios dağında durur vaziyette gösterilmektedirler: Sydenham a. 0.110 No. 473, 111 No. 480 v.d. Traianus'un bir Didrachme sikkesinde (Sydenham a. 0.67 No. 206) dağ üzerinde U veya lyra şeklinde bir işaret görülmektedir. Sydenham (a. 0.19 ve 67) burada kraterin tasvir edilmek istendiği kanaatinde dir. Bence bu pek muhtemel değildir. İhtimal eski (ve tanrıyı temsil eden?) bir semboldür.

(33) Maahtef buna dair elimizde ne fotoğraf, ne de sarıh tasvirler vardır. İlk farkına varan: H. F. Tozer'dür, 2.8.1879 tarihinde (Turkish Armenia and Eastern Asia Minor [London 1881] 127). Şuralarda zikredilmiştir: Murray-Wilson, Handbook for travellers in Asia Minor, Transcaucasia, Persia, etc. (London 1895) 54. H.H.v.d. Osten, Discoveries in Anatolia 1930 - 31 (Oriental Institute Communications 14 (Chicago 1933) 112 v.d.). E. Ritter, Erdjias Dag (Zeitschrift des Deutschen und Österreichischen Alpenvereins).

netice çıkıyor: Argaios tanrı merkezi olan kutsal bir dağdı; ayrıca volkanik bir bölge olan Kappadokya'nın merkezini teşkil etmekte ve bahsi geçen sunağın ait olduğu devirde bu bölge son yanardağı indifalarına şahit olmaktadır. Besbelli ki, böyle bir yer İran ateş kültüne zemin olmağa uygun ve mevkii bakımından ehemmiyetli bir kült merkezi teşkil etmekteydi. Bugüne kadar Anadolu'da bulunmuş olan iki Pers anıtının siyasi bakımdan önemli merkezlere yakın yerlerde meydana çıkmış olması da bir tesadüf eseri sayılamaz: Ergili anıtı (34) Küçük Phrygia Satraplığının merkezi olan Daskyleion bölgesinde ve Kappadokya sunağı da Katpatuka Hyparkhı ile Ariarathid'lerin merkezi olan Mazaka'da bulunmuştur. Bu gibi merkezlerde İran kültü kendini daha iyi muhafaza edebilmiş ve hücre bölgelerde olduğu gibi, mahallî Anadolu kültürlerinin tesirine uğramamıştır. İki rahibi ağızları örtülü olarak ve ellerinde *barsman* tutarak bir çitin önünde ve çok yüksek bir sunağın karşısında tasvir eden (35) daskylitik reliefin tarihi takribi bir katıyetle tespit olunabilir. Çünkü bu relief besbelli ki bir Yunanlı tarafından yapılmış, fakat sanatkâr Pers olan muhtevaya zamanının bazı özelliklerini katmıştır. G. Mendel eserin 5 inci asrın son çeyreğinde, Herzfeld ise 5 inci asırdan 4 üncü asıra geçiş zamanında yapıldığını ileri sürdüler (36). Bu tarihlendirmeden uzaklaşmamak gerektir. Çünkü bilhassa çitin kısaltılmış çapraz tasviri daha eski bir zamana ait olamaz. Hattâ Mendel'in teklif ettiği tarih bile fazlaca eskidir. Eserin aşağı yukarı 400 yılında yapılmış olduğunu kabul etmek yanlış olmasa gerektir. Her halde anıt çok uzun zaman yerinde kalmamıştır, çünkü Granikos savaşından sonra Pers kültürünün Daskyleion'da muhafaza olunamadığı muhtemeldir. Açıkladığımız veçhile, vaziyet Kappadokya'da başka idi. Fakat

Küçük Phrygia merkezine yakın bölgede bulunmuş plan relief Kappadokya sunağının tarihlendirilmesine yarıyamaz, çünkü bir Yunanlı sanatkârın 400 yılı civarında Hellespontos'ta Perslerin hizmetinde çalışması, Kappadokya'ya dair bütün bilgilerimize dayanarak mümkün görünemez. O zamanlar Hellen sanatkârları Kappadokya'da daha faaliyete geçmiş olamazlardı. Bu yüzden sunağın reliefleri batı tesirinden tamamen uzak olmakla beraber, Ergali anıtından çok daha yakın bir zamana ait olabilirler. İ.Ö. 2 nci yüzyılın ortasını hudut olarak aşmamak gerektir. Çünkü kült relieflerinde arkaik unsurların kullanılması kabul edilse bile, o zamandan sonra hellenleşmiş olan Mazaka'ya yakın bulunan bu doğu bölgesinde de Hellen tesirinin izlerini taşımayan bir eserin meydana gelmesi imkânsızdır. Sunak, ateş kültü için daha o zaman kullanılmış olabilir, fakat her halde daha evvel, yani Akamenid veya eski Seleukid zamanında yapılmıştır. Daha kesin bir tarihlendirme bence henüz mümkün değildir. Gerçi relief Aka-

menid relieflerine uymakta ve kıyafet ile kıvrımların tasvirinde postakamenid-seleukid anıtlarının özellikleri görülmemektedir (37). Fakat doğu Anadolu'da bu devirlerden kalma hiçbir heykel veya relief bulunmadığından, Kappadokya'da İran ve Suriye'de görülen gelişmenin mevcut olup olmadığına ve Kappadokya'da Akamenid'lerden sonra da muhafazakâr bir durumun devam edip etmediğine dair karar verilemez.

Sunak, önceleri tek başına dikilmiş olamaz. Strabon "pyraïtheia"ların içinde ebedî ateş bulunan (38) cella'larla çevrilmiş olduğundan bahseder. Strabon'un zamanından evvel de Kappadokya'da böyle tapınaklar mevcuttu. Demek oluyor ki, Bünyan bölgesinde böyle bir ateş tapınağının bulunduğu kabul edilebilir. Küçük Asyada bu cinsten bir anıta henüz raslamadığımızdan, mimari şeklini bilmek bizim için değerli olurdu. Sunağın bulunduğu yeri tam tespit ettikten sonra, böyle bir tapınağın da meydana çıkarılması temenni edilir.

K. BİTTEL